

Περισσότερη πειθαρχία με τίμημα περισσότερη αστάθεια. Η χρηματοπιστωτική σφαίρα ως τεχνολογία εξουσίας

Γιάννης Μηλιός
(john.milios@gmail.com; jmilios@central.ntua.gr)

Η χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε το 2007-08 ήταν χωρίς αντίστοιχο προηγούμενο κατά την μεταπολεμική περίοδο, και το γεγονός αυτό αναγνωρίζεται από την πλειοψηφία των οικονομολόγων. Ταυτόχρονα, η κρίση αποτελεί μια «οριακή στιγμή», η οποία αποκαλύπτει και μας βοηθά να αναστοχαστούμε τους τρόπους λειτουργίας του σύγχρονου καπιταλισμού. Στις σχετικές συζητήσεις, η σύγχρονη μορφή του καπιταλισμού γίνεται κατά κανόνα αντιληπτή σε αναφορά με τον όρο «χρηματιστικοποίηση».

Στο πλαίσιο αυτό η σύγχρονη ετερόδοξη βιβλιογραφία κυριαρχείται από ένα επίμονο επιχείρημα. Το επιχείρημα είναι ότι η σύγχρονη χρηματοοικονομική φιλελευθεροποίηση θα πρέπει να προσεγγιστεί ως μια διαδικασία στην οποία οι χρηματοπιστωτικές ελίτ, δηλαδή οι απόντες οικονομικοί ιδιοκτήτες ή οι σύγχρονοι ραντιέρηδες στην κεϋνσιανή ορολογία, έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νεοφιλελεύθερης μορφής του καπιταλισμού. Γράφοντας στα μέσα της δεκαετίας του '30, ο Keynes (1973: 377) προέβλεψε την εξαφάνιση («ευθανασία») των ραντιέρηδων «μέσα σε μία ή δύο γενιές». Πολλοί σύγχρονοι κεϋνσιανοί παρουσιάζουν τις εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών ως την επιστροφή μετά από τρεις γενιές των αναγεννημένων ραντιέρηδων, για να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την οικονομία. Έτσι, ο νεοφιλελευθερισμός ισοδυναμεί με την «εκδίκηση των ραντιέρηδων» (Smithin 1996: 84, που εισήγαγε αυτό τον όρο) πάνω στη «βιομηχανική κοινότητα» των μάνατζερ, των τεχνικών και των εργαζομένων.

Η σχετική οικονομική βιβλιογραφία χρησιμοποιεί έτσι τον όρο χρηματιστικοποίηση για να υποστηρίξει: (i) την αύξηση της οικονομικής σημασίας του «παρασιτικού-κερδοσκοπικού» χρηματοπιστωτικού τομέα σε αντίθεση με τον «πραγματικό» βιομηχανικό τομέα της οικονομίας, (ii) τη μεταφορά του εισοδήματος από τον δειυτερο στον πρώτο, αυξάνοντας έτσι τις οικονομικές ανισότητες και μειώνοντας την ενεργό ζήτηση, (iii) την ένταση της οικονομικής αστάθειας, η οποία μετατρέπεται σε κεντρική πτυχή του σύγχρονου καπιταλισμού.

Ως εκ τούτου, για την επιχειρηματολογία που βασίζεται στον κεϋνσιανισμό, ο νεοφιλελευθερισμός είναι μια «άδικη» (από την άποψη της κατανομής του εισοδήματος), ασταθής, αντι-αναπτυξιακή παραλλαγή του καπιταλισμού, η άμεση συνέπεια της οποίας

είναι η συρρίκνωση των εισοδημάτων των εργαζομένων και ο πολλαπλασιασμός της κερδοσκοπίας, σε αντιδιαστολή με κάποια υποτιθέμενη «δίκαιη» παραλλαγή του καπιταλισμού (π.χ. των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών).

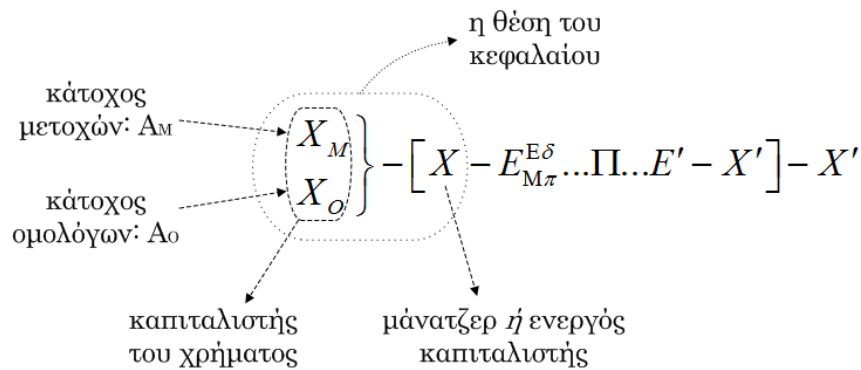
Παρόλο που αυτές οι ετερόδοξες προσεγγίσεις προσεγγίζουν κάποιες πτυχές του σύγχρονου καπιταλισμού, δεν είναι σε θέση να δώσουν μια επαρκή εξήγηση σχετικά με τους λόγους για τους οποίους επικράτησαν οι νεοφιλελεύθερες «μεταρρυθμίσεις» και η επακόλουθη χρηματιστικοποίηση των καπιταλιστικών κοινωνιών. Η βασική τους αδυναμία – και ταυτόχρονα το κοινό τους θεωρητικό υπόβαθρο – είναι ότι αντιλαμβάνονται τη νεοφιλελεύθερη «συνταγή» για την εξασφάλιση της κερδοφορίας του κεφαλαίου όχι ως ζήτημα παραγωγής κέρδους, αλλά ως ζήτημα αναδιανομής εισοδήματος – το οποίο αφορά ουσιαστικά τη σφαίρα της κυκλοφορίας.

Σε αντίθεση με αυτές τις προσεγγίσεις, θα αντιμετωπίσω την χρηματιστικοποίηση ως μια οργανική εξέλιξη και όχι ως μια παραμόρφωση στο εσωτερικό της καπιταλιστικής παραγωγής, αντλώντας από τη θεωρία του Karl Marx.

Ο Μαρξ στα ώριμα γραπτά του τονίζει κάτι που πραγματικά λείπει από όλες τις μετέπειτα ετερόδοξες προσεγγίσεις στον καπιταλισμό: την αντίληψη της αξίας ως κοινωνικής σχέσης. Από το χειρόγραφο των *Grundrisse* (1857-58) μέχρι την έκδοση του 1^{ου} τόμου *Κεφαλαίου* (την οποία επιμελήθηκε ο ίδιος: 1867, 1872-75) αυτή η αντίληψη της αξίας είναι το σημείο εκκίνησης κάθε συγκεκριμένης προσπάθειας να αναλυθεί ο καπιταλισμός. Πρόκειται για ένα κεντρικό θέμα με σημαντικές θεωρητικές και πολιτικές επιπτώσεις. Σημαίνει επίσης ότι αυτό που πραγματικά λείπει από τη μη-μαρξική ετερόδοξη πολιτική οικονομία είναι η κατανόηση του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο στο σύστημα του Μαρξ οι έννοιες της αξίας, του χρήματος, του κεφαλαίου, της ιδεολογίας, της χρηματοπιστωτικής σφαίρας και της ταξικής πάλης αλληλοσυνδέονται συστηματικά μεταξύ τους. Στην ανάλυση του Μαρξ, η αξιακή σχέση είναι μια αφηρημένη έκφραση (εμβρυϊκή μορφή) της κεφαλαιακής σχέσης όπου το χρήμα λειτουργεί ως αυτοσκοπός. Από αυτή την άποψη, το χρέος ως κοινωνική κατηγορία εμπίπτει τώρα στη λογική του κεφαλαίου. Αυτή είναι μια σημαντική αναλυτική αντίληψη με πολλές κρίσιμες επιπτώσεις για την κατανόηση του καπιταλισμού.

Η μαρξική θεωρία του κεφαλαίου δεν είναι μια ανάλυση των ενεργειών του καπιταλιστή. Δεν αποτελεί διερεύνηση που αναφέρεται στις ενέργειες ενός υποκειμένου. Αντίθετα, η κίνηση του κεφαλαίου δίνει «συνείδηση» στον καπιταλιστή. Η εξουσία του κεφαλαίου είναι απρόσωπη. Στην πραγματικότητα είναι η εξουσία του χρήματος ως τέτοια.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ, η θέση του κεφαλαίου καταλαμβάνεται από περισσότερα από ένα υποκείμενα. Πρόκειται αφενός για τον καπιταλιστή του χρήματος και αφετέρου τον ενεργό καπιταλιστή. Αυτό σημαίνει ότι μια λεπτομερής περιγραφή του καπιταλισμού δεν μπορεί να αγνοήσει την κυκλοφορία του τοκοφόρου κεφαλαίου, το οποίο απεικονίζει τη δομή του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η επιχειρηματολογία του Μαρξ μπορεί να παρασταθεί στο ακόλουθο σχήμα.

Στο γενικό αυτό σχήμα της αναπτυγμένης καπιταλιστικής παραγωγής, ο καπιταλιστής του χρήματος A γίνεται αποδέκτης και κάτοχος ενός χρεογράφου ή αξιογράφου A, δηλαδή μιας γραπτής υπόσχεσης πληρωμής από τον ενεργό καπιταλιστή B. Η υπόσχεση αυτή πιστοποιεί ότι ο A εξακολουθεί να παραμένει ιδιοκτήτης του χρηματικού κεφαλαίου X. Δεν μεταβιβάζει το κεφάλαιό του στον B, αλλά του εκχωρεί τη δυνατότητα να το χρησιμοποιήσει για κάποιο διάστημα. Θα αναγνωρίσουμε δύο γενικούς τύπους χρεογράφων: τα ομόλογα A_O και τις μετοχές A_M . Στην πρώτη περίπτωση η επιχείρηση δεσμεύεται να καταβάλει σταθερές και προσυμφωνημένες χρηματικές πληρωμές ανεξάρτητα από την οικονομική της κερδοφορία. Στη δεύτερη περίπτωση εξασφαλίζει κεφάλαιο πουλώντας τμήμα της ιδιοκτησίας της, γεγονός που τη δεσμεύει να αποδίδει μερίσματα ανάλογα με τα κέρδη της. Εάν η εταιρία είναι εισηγμένη στο χρηματιστήριο και αναφερόμαστε στην έκδοση μετοχών, ο κεφαλαιοκράτης B αντιπροσωπεύει τον μάντζερ ενώ ο κεφαλαιοκράτης A το νομικό ιδιοκτήτη.

Σε κάθε περίπτωση, στα χέρια του B το ποσό X λειτουργεί ως κεφάλαιο. Το χρήμα, που αποτελεί την ανεξάρτητη έκφραση της αξίας των εμπορευμάτων, επιτρέπει στον ενεργό καπιταλιστή B να αγοράσει τα απαραίτητα μέσα παραγωγής $M\pi$ και εργατική δύναμη $E\delta$ για την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Το τελευταίο γίνεται υπό καθεστώς ειδικών σχέσεων παραγωγής (που περιλαμβάνει μια συγκεκριμένη ιστορική μορφή σχέσεων εκμετάλλευσης) και με τον τρόπο αυτό μετατρέπεται σε διαδικασία παραγωγής υπεραξίας.

Το χρηματικό απόθεμα που έχει στη διάθεσή του ο Β είναι η ουσιαστική έκφραση της κοινωνικής εξουσίας του να θέσει σε κίνηση την παραγωγική διαδικασία και να την ελέγξει.

Επομένως, σύμφωνα με τη θεωρία του κεφαλαίου που ανέπτυξε ο Μαρξ, το κεφάλαιο εμφανίζεται με τη μορφή Ιανού, αφενός ως μέσα παραγωγής και αφετέρου ως χρηματοπιστωτικά αξιόγραφα. Ο χρηματοπιστωτικός «τρόπος ύπαρξης» της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας λειτουργεί ως υπόσχεση πληρωμής και ταυτόχρονα ως απαίτηση για την ιδιοποίηση τμήματος της υπεραξίας που θα παραχθεί στο μέλλον. Το πιστωτικό χρήμα γίνεται η κυρίαρχη μορφή χρήματος:

«Αυτός ο κοινωνικός χαρακτήρας του κεφαλαίου πετυχαίνεται και πραγματοποιείται πέρα για πέρα μόνο με την πλήρη ανάπτυξη του πιστωτικού και τραπεζικού συστήματος» (Μαρξ 1978-β: 758).

Όταν ο Μαρξ περιέγραψε την κοινωνική φύση των χρηματοπιστωτικών αγορών εισήγαγε την έννοια του «πλασματικού κεφαλαίου» και μίλησε για φετιχισμό. Ήθελε να επιστήση την προσοχή μας στο γεγονός ότι τα κεφαλαιουχικά περιουσιακά στοιχεία είναι πραγματοποιημένες μορφές εμφάνισης της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου. Είναι στην πραγματικότητα δομικές αναπαραστάσεις των καπιταλιστικών σχέσεων που εμφανίζονται ως αντικείμενα.

Η μείζων θεωρητική συμβολή του Μαρξ στην ανάλυση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας είναι η συσχέτιση της κεφαλαιοποίησης με το *φετιχισμό*. Η καθαρότερη (και πιο αναπτυγμένη) μορφή εμφάνισης του κεφαλαίου είναι η πλασματική μορφή του. Είναι «πλασματική», όχι υπό την έννοια μιας φανταστικής αποσύνδεσης από τις πραγματικές συνθήκες της παραγωγής, όπως υπονοείται συνήθως, αλλά «πλασματική», υπό την έννοια ότι πραγματοποιεί τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.

«Το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν μυστηριώδης και αυτοδημιουργός πηγή του τόκου, της δικής του αύξησης. Το *πράγμα* (χρήμα, εμπόρευμα, αξία) σαν απλό πράγμα είναι τώρα κεφάλαιο και το κεφάλαιο εμφανίζεται τώρα σαν απλό πράγμα. Το αποτέλεσμα του συνολικού προτσές αναπαραγωγής εμφανίζεται σαν μια ιδιότητα που ανήκει σαν τέτοια σε ένα πράγμα. [...] Γι' αυτό, στο τοκοφόρο κεφάλαιο ξεχωρίζει καθαρά αυτό το αυτόματο φετίχ, η αυτοαξιοποιούμενη αξία, το χρήμα που γεννάει χρήμα, και με τη μορφή αυτή δεν έχει πια ούτε ένα σημάδι που να δείχνει την καταγωγή του. Η κοινωνική σχέση ολοκληρώθηκε σαν σχέση ενός πράγματος, του χρήματος, προς τον ίδιο τον εαυτό του [...] Με την ιδιότητα αυτή του

δυνητικού κεφαλαίου, του μέσου για την παραγωγή του κέρδους, το χρήμα γίνεται εμπόρευμα, ένα εμπόρευμα όμως *sui generis*. 'Η πράγμα που καταλήγει στο ίδιο, το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα» (Μαρξ 1978-β: 428, 494).

«Στο τοκοφόρο κεφάλαιο η σχέση του κεφαλαίου φθάνει την πιο εξωτερική και την πιο φετιχιστική μορφή της» (όπ.π.: 493).

Το μήνυμα του Μαρξ είναι καθαρό και αδιαμφισβήτητο: Θέλει να επισύρει την προσοχή μας στο γεγονός ότι οι κινητές χρηματοπιστωτικές αξίες (μετοχές, ομόλογα, παράγωγα ...) αποτελούν πραγματοποιημένες μορφές εμφάνισης της κεφαλαιακής σχέσης, δηλαδή αναπαραστάσεις των καπιταλιστικών σχέσεων, οι οποίες συσκοτίζουν την ταξική φύση των καπιταλιστικών κοινωνιών, ενώ ταυτόχρονα προκαλούν τον κατάλληλο τρόπο συμπεριφοράς που απαιτείται για τη δραστική αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας.

Το κεφάλαιο υφίσταται στην οικονομική εμπειρία ως «τιτλοποιημένη» κοινωνική σχέση, *sui generis* εμπόρευμα.

Το κεφάλαιο υφίσταται επομένως ως εμπόρευμα με συγκεκριμένη αξία. Η διαδικασία τιμολόγησης είναι απολύτως απαραίτητη, διότι ακριβώς υλοποιεί την εμπορευματοποίηση (τιτλοποίηση) της διαδικασίας καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Η τιμή του κεφαλαίου δεν είναι φανταστική, ή ψυχολογική: ούτε οφείλει την ύπαρξή του στο «κόστος παραγωγής», κι ούτε είναι ίση με το «χρηματικό ποσό που αλλάζει τα χέρια» ή με αρχική αξία που αναγράφεται στο υποσχετικό συμβόλαιο ή αξιόγραφο. Είναι αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης αναπαράστασης της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης που μεταφράζει σε ποσοτικά σημεία τα αποτελέσματα της ταξικής πάλης. Από αυτή την άποψη, η έννοια του πλασματικού κεφαλαίου μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο στο πλαίσιο της υλιστικής θεωρίας του Μαρξ του φετιχισμού και της ιδεολογίας. Αυτό εξηγεί επίσης το γρίφο του γιατί ο Μαρξ συνέδεσε τόσο στενά την ανάλυσή του για τη χρηματοπιστωτική σφαίρα με το ζήτημα του φετιχισμού.

Οι τίτλοι ιδιοκτησίας τιμολογούνται στη βάση του (μελλοντικού) εισοδήματος που εκτιμάται ότι θα αποφέρουν στον κάτοχό τους, το οποίο εισόδημα είναι φυσικά μέρος της υπεραξίας που εκτιμάται ότι θα παραχθεί. Όμως, καθώς τα αποτελέσματα της ταξικής πάλης δεν μπορούν να προβλεφθούν, υπάρχει πάντα ο κίνδυνος, οι αναμενόμενες αποδόσεις να μην πραγματοποιηθούν. Η τιμολόγηση των αξιογράφων επιχειρεί να ενσωματώσει στην τιμή τους αυτόν τον (χρηματοπιστωτικό) κίνδυνο. Η χρηματοπιστωτική διαχείριση κινδύνου αποτελεί επομένως δομικό στοιχείο της συσσώρευσης κεφαλαίου.

Σε αντίθεση με την πλειονότητα των σχετικών κοινωνικών προσεγγίσεων, ο κίνδυνος δεν είναι μια εξωγενής απειλή, αλλά μια *ιδεολογική αναπαράσταση της ίδιας της δυναμικής της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και κυριαρχίας*. Είναι δηλαδή εγγενής στη λειτουργία του πλασματικού κεφαλαίου. Η τιμολόγηση του χρεογράφου βασίζεται στον κίνδυνο, υπό την έννοια ότι εξαρτάται από μια προγενέστερη αναπαράσταση της καπιταλιστικής πραγματικότητας. Προϋποθέτει ένα τρόπο αναπαράστασης, ταυτοποίησης, διευθέτησης και ταξινόμησης ορισμένων κοινωνικών γεγονότων της εμπειρικής πραγματικότητας τα οποία κατ' αρχήν «ξεχωρίζονται» (με ιδεολογικά κριτήρια) και στη συνέχεια αντικειμενοποιούνται ως κίνδυνοι. Με άλλα λόγια, η αποτίμηση των χρεογράφων (κεφαλαιοποίηση) είναι εφικτή μόνο εφόσον υπάρχει κάποιος προσδιορισμός του κινδύνου, δηλαδή μόνο εφόσον αντικειμενοποιηθούν, αποτιμηθούν και εκτιμηθούν ως κίνδυνοι, συγκεκριμένα πιθανολογούμενα γεγονότα.

Η χρηματιστικοποίηση ενσωματώνει ένα φάσμα θεσμών, διαδικασιών, σκέψεων και στρατηγικών που καθιστούν εφικτή την πραγματοποίηση (όχι χωρίς αντιφάσεις) των θεμελιωδών στόχων στο πλαίσιο των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων. Από τη σκοπιά του αναλυτικού πλαισίου του Μαρξ, αυτό το σύνολο θεσμών και πρακτικών αντικατοπτρίζει την *εμπορευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων*. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές έχουν τη διπλή λειτουργία *αξιολόγησης και αποτελεσματικής οργάνωσης των επιμέρους οικονομικών φορέων* και ταυτόχρονα την *προώθηση μιας συγκεκριμένης μορφής χρηματοδότησης*. Τα «παράγωγα» και όλα τα σύγχρονα «εξωτικά» χρηματοπιστωτικά εργαλεία και καινοτομίες αποτελούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την εφαρμογή της χρηματιστικοποίησης. Εισάγουν μια διαμορφωτική προοπτική στους συγκεκριμένους πραγματικούς κινδύνους, καθιστώντας τους σύμμετρους (και συνεπώς συγκρίσιμους μεταξύ τους), και ανάγοντας την ετερογένειά τους σε μια κοινή βάση, μια μοναδικότητα.

Η πραγματικότητά τους ως αξίες – το ίδιο το γεγονός ότι αποτελούν εμπορεύματα με μια τιμή, δηλαδή οικονομικά αντικείμενα που είναι πάντα ήδη ποσοτικοποίησιμα – καθιστά εφικτή την καθιέρωση ενός μέτρου σύγκρισης των ετερογενών συγκεκριμένων κινδύνων. Με άλλα λόγια, η πραγματικότητά τους ως εμπορεύματα εξασφαλίζει μια αφαίρεση από την πραγματική ανισότητα των συγκεκριμένων κινδύνων, ανάγοντάς τους σε εκφράσεις μιας μοναδικής κοινωνικής ιδιότητας: του *αφηρημένου κινδύνου*. Υπό αυτή την έννοια, τα διάφορα χρηματοπιστωτικά εργαλεία καταγράφουν και ελέγχουν τους όρους και τις τροχιές αναπαραγωγής της σύγχρονης καπιταλιστικής σχέσης, αξιολογώντας και επιχειρώντας να προβλέψουν (αν και με ατελή τρόπο) την πορεία της πάλης των τάξεων, προλαμβάνοντας γεγονότα που θα μπορούσαν να είναι δυσάρεστα από την οπτική του κεφαλαίου.

Από την ανάλυση αυτή προκύπτουν, μεταξύ άλλων, τρεις βασικές συνέπειες και συνοψίζονται ως εξής.

Πρώτον, η θέση του κεφαλαίου (η ενσάρκωση των εξουσιών που απορρέουν από τη δομή των σχέσεων παραγωγής) καταλαμβάνεται τόσο από τον καπιταλιστή του χρήματος όσο και από τον ενεργό καπιταλιστή. Με άλλα λόγια, θέση του κεφαλαίου καταλαμβάνεται από παράγοντες που είναι τόσο «εσωτερικοί» στην επιχείρηση (μάνατζερ) όσο και «εξωτερικοί» προς αυτήν (κάτοχοι των αξιογράφων). Η γενική σύλληψη του Μαρξ καταργεί τη βασική διάκριση που έχει εισαγάγει ο Κένυς ανάμεσα στις παραγωγικές τάξεις «εντός» της επιχείρησης και την παρασιτική κατηγορία «εξωτερικών» ραντιέρηδων-κερδοσκόπων. Με τα δικά του λόγια:

«Στο προτσές της αναπαραγωγής ο ενεργός κεφαλαιοκράτης αντιπροσωπεύει απέναντι στους μισθωτούς εργάτες το κεφάλαιο σαν ξένη ιδιοκτησία, ο δε κεφαλαιοκράτης του χρήματος, αντιπροσωπευόμενος από τον ενεργό κεφαλαιοκράτη, συμμετέχει στην εκμετάλλευση της εργασίας» (Μαρξ 1978-β: 480).

Οι αντιθέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μάνατζερ και των μεγάλων επενδυτών σίγουρα υπάρχουν, αλλά είναι *δευτερεύουσες* και αφορούν ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο ανάλυσης.

Δεύτερον, ο χρηματοπιστωτικός «τρόπος ύπαρξης» της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας – ως υπόσχεση και ταυτόχρονα ως *απαίτηση αναμενόμενης υπεραξίας που θα παραχθεί στο μέλλον* – δημιουργεί ένα ευρύτερο έδαφος εντός του οποίου κάθε ροή εισοδήματος μπορεί να θεωρείται ως έσοδο που αντιστοιχεί σε ένα «πλασματικό κεφάλαιο». Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Μαρξ, η δυνατότητα τιτλοποίησης είναι εγγενής στην κίνηση του κεφαλαίου. Ακόμα και ο μισθός (που αποτελεί μια δεδομένη στο παρόν και το μέλλον χρηματοροή) θεωρείται ως μορφή εισοδήματος εκ πλασματικού κεφαλαίου.

«Η μορφή του τοκοφόρου κεφαλαίου συνεπάγεται ότι κάθε καθορισμένο και τακτικό χρηματικό εισόδημα εμφανίζεται σαν τόκος ενός κεφαλαίου, αδιάφορο αν προέρχεται από ένα κεφάλαιο ή όχι. [...] Ας πάρουμε για παράδειγμα το κρατικό χρέος και το μισθό εργασίας. [...] Σε αντίθεση προς το κεφάλαιο του κρατικού χρέους, όπου ένα πλην εμφανίζεται σαν κεφάλαιο [...] θα εξετάσουμε τώρα την εργατική δύναμη. Ο μισθός εργασίας εννοείται εδώ σαν τόκος και επομένως η εργατική δύναμη σαν κεφάλαιο που αποφέρει αυτό τον τόκο. [...] Ο παραλογισμός του κεφαλαιοκρατικού τρόπου αντίληψης φτάνει εδώ στο αποκορύφωμά του, γιατί, αντί να εξηγήσει την αξιοποίηση του κεφαλαίου με την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, εξηγεί

αντίστροφα, την παραγωγικότητα της εργασίας με το ότι η ίδια η εργατική δύναμη είναι το μυστηριώδες αυτό πράγμα, είναι τοκοφόρο κεφάλαιο» (Μαρξ 1978-β: 586-88).

Τρίτον, ο ίδιος ο χαρακτήρας της παραγωγής υπεραξίας, καθώς και οι συνολικές απαιτήσεις πάνω σε αυτήν ακριβώς την υπεραξία είναι μια ενδεχομενική διαδικασία. Επομένως, η διαχείριση κινδύνου συνδέεται οργανικά με την κίνηση του κεφαλαίου ως τέτοια.

Καθώς οι εσωτερικές λειτουργίες μιας επιχείρησης αποτελούν πολιτικό έδαφος, η παραγωγή υπεραξίας, ως κατάσταση πεδίου μάχης όπου συναντάται αντίσταση, δεν είναι ποτέ κάτι που μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο. Οι τεχνικές διαχείρισης κινδύνου είναι ένα κρίσιμο σημείο στη διαχείριση της αντίστασης από την εργασία.

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές δημιουργούν μια δομή για την επίβλεψη της αποτελεσματικότητας των μεμονωμένων κεφαλαίων, δηλαδή έναν τύπο εποπτείας της κίνησης κεφαλαίων. Το αποφασιστικό κριτήριο είναι ότι η αξία των τίτλων (μετοχών και ομολόγων) μιας επιχείρησης, όπως εκτιμώνται από τις διεθνείς αγορές, οφείλει να μεγιστοποιηθεί. Η απαίτηση για υψηλές χρηματοπιστωτικές αξίες ασκεί πιέσεις στα ατομικά κεφάλαια (επιχειρήσεις) για πιο εντατική και αποτελεσματικότερη εκμετάλλευση της εργασίας, για μεγαλύτερη κερδοφορία. Αυτή η πίεση μεταδίδεται μέσω μιας πλειάδας διαφορετικών καναλιών. Για παράδειγμα, όταν μια μεγάλη επιχείρηση εξαρτάται από τις χρηματοπιστωτικές αγορές για τη χρηματοδότησή της, κάθε υποψία ανεπαρκούς αξιοποίησης αυξάνει το κόστος χρηματοδότησης, μειώνει την ικανότητα χρηματοδότησης και μειώνει τις τιμές των μετοχών και των ομολόγων. Αντιμετωπίζοντας ένα τέτοιο κλίμα, οι δυνάμεις της εργασίας μέσα στο πολιτικοποιημένο περιβάλλον της επιχείρησης αντιμετωπίζουν το δίλημμα να αποφασίσουν εάν θα αποδεχθούν τους δυσμενείς όρους της εργοδοσίας, που σημαίνει την εξασθένηση της δικής τους διαπραγματευτικής θέσης ή αν θα συμβάλουν, μέσω της «άκαμπτης» στάσης τους, στην πιθανότητα να υποχρεωθεί η επιχείρηση να κλείσει (μεταφορά κεφαλαίου σε άλλους τομείς παραγωγής ή / και σε άλλες χώρες). Προφανώς, το δίλημμα δεν είναι μόνο υποθετικό, αλλά διατυπώνεται προληπτικά: δέχεστε τους «νόμους του κεφαλαίου» ή ζείτε σε ανασφάλεια και ανεργία.

Αντιλαμβανόμαστε ότι η χρηματιστικοποίηση δεν είναι το αποτέλεσμα μιας μοιραίας και επίμονης ανικανότητας του καπιταλισμού να αποκαταστήσει την κερδοφορία ή να πραγματοποιήσει την υπεραξία. Η χρηματιστικοποίηση εισήγαγε ένα σύνολο καινοτομιών που διαμορφώνουν ένα νέο είδος ορθολογικότητας για την προώθηση των στρατηγικών εκμετάλλευσης που βασίζονται στο κύκλωμα του κεφαλαίου. Οι νέες αυτές ορθολογικότητες

της χρηματιστικοποίησης προϋποθέτουν και διαπλάθουν στάσεις συμμόρφωσης με τους κανόνες του καπιταλιστικού συστήματος.

Η πρόσφατη κρίση συνιστά στην πραγματικότητα την κατάληξη των σύνθετων αποτελεσμάτων της ταξικής πάλης στους κόλπους των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών. Η έκρηξη των χρηματοπιστωτικών παραγώγων και των καινοτόμων μορφών διαχείρισης κινδύνου συνέβαλαν ασφαλώς στην πυροδότηση και ταχεία διάδοση της κρίσης, αλλά δεν ήταν η αιτία της. «Αιτία» της κρίσης συνιστά η συμπύκνωση του συνόλου των αντιφάσεων που διέπουν το καπιταλιστικό σύστημα. Οι κρίσεις είναι εγγενές φαινόμενο του καπιταλισμού.

Αυτό που έγινε σαφές στην κρίση του 2008 είναι ότι οι νέες αυτές ορθολογικότητες που συγκροτεί η χρηματιστικοποίηση, ωθούν στην κατεύθυνση μιας υποτίμησης των κινδύνων. Ο σύγχρονος καπιταλισμός είναι παγιδευμένος σε μια διεκυστίνδα μεταξύ της ανάγκης να είναι «αποτελεσματικός» και της υποτίμησης των κινδύνων. Η καπιταλιστική οικονομία είναι από τη γένεσή της εγγενώς ασταθής. Όχι όμως επειδή, όπως υποστηρίζουν οι κεϋνσιανής έμπνευσης προβληματικές, η χρηματοπιστωτική σφαίρα «αυτονομείται» από την «πραγματική οικονομία», αλλά διότι είναι αστάθμητα τα αποτελέσματα της πάλης των τάξεων, που καθιστούν πάντα αβέβαιες τις προβλέψεις των μελλοντικών αποδόσεων του κεφαλαίου. Είναι συνακόλουθα αδύνατο να προβλέψουμε την ακριβή στιγμή που θα ξεσπάσει η επόμενη μεγάλη κρίση της παγκόσμιας οικονομίας.

Οι κρίσεις ως συμπύκνωση των αντιφάσεων που είναι συνυφασμένες με την κεφαλαιακή σχέση, ακόμα και εκείνων που φαινομενικά έχουν «τεχνικό» χαρακτήρα, καθορίζονται σε τελευταία ανάλυση από τον ταξικό συσχετισμό δύναμης, δηλαδή, από την ικανότητα του κεφαλαίου να εκμεταλλεύεται την εργατική τάξη σε βαθμό που να εγγυάται ένα συγκεκριμένο ποσοστό κέρδους. Η κρίση συνιστά μπλοκάρισμα της καπιταλιστικής διευρυμένης αναπαραγωγής, σε μια συγκεκριμένη συγκυρία της πάλης των τάξεων.

Η κρίση του 2008 ήταν συστημική, και με την έννοια ότι έπληξε αρχικά το βασικό μηχανισμό χρηματοδότησης της οικονομίας, τις τράπεζες. Αυτή ακριβώς η υπερπροσδιορίζουσα την κεφαλαιακή σχέση πολλαπλότητα των ταξικών αντιφάσεων μας επιτρέπει να θεωρήσουμε την πάλη των τάξεων ως την «απούσα αιτία» της κρίσης.

Δεν ήταν αποτέλεσμα «λάθους», ή μιας και μοναδικής αιτίας που θα μπορούσε να απομονωθεί και να «θεραπευτεί». Αυτός είναι ο λόγος που η στιγμή της κρίσης δεν μπορεί να προβλεφθεί, ούτε πρόκειται να εκλείψουν οι κρίσεις. Καμία «ρύθμιση» δεν θα μπορέσει να αποτρέψει την επόμενη κρίση, όπως δεν απέτρεψε και τις προηγούμενες. Η κρίση του

2008 δεν θα είναι η τελευταία, και σχεδόν σίγουρα ούτε η πλέον οξεία κρίση υπερσυσσώρευσης του 21^{ου} αιώνα.

Ο νεοφιλελευθερισμός και η χρηματοπιστωτικοποίηση είναι μια *αποτελεσματική* στρατηγική για την καπιταλιστική (και όχι για την ραντιέρικη) ταξική εξουσία. Είναι επίσης το μέσο διαχείρισης της κρίσης του κεφαλαίου, καθώς φορτώνει το κόστος της στους ώμους της εργατικής τάξης. Στο καπιταλιστικό πλαίσιο, *αποτελεσματικότητα* σημαίνει την ικανότητα του κεφαλαίου να επιβάλλει τους «νόμους» της καπιταλιστικής συσσώρευσης, κάμπτοντας την αντίσταση της εργασίας.

Καίτοι η χρηματοπιστωτική σφαίρα δεν είναι εξωγενής προς την καπιταλιστική εξουσία, εντούτοις δεν συμπίπτει με αυτή. Με άλλα λόγια, η χρηματοπιστωτική σφαίρα δεν απορροφά τις συνολικές καπιταλιστικές σχέσεις. Για παράδειγμα, ο κεντρικός ρόλος του καπιταλιστικού κράτους και των ιδεολογιών που συνδέονται με αυτό εκπληρούν μια κρίσιμη λειτουργία στην οργάνωση της ταξικής κυριαρχίας του κεφαλαίου, πέρα από τη λειτουργία της χρηματοπιστωτικής σφαίρας.

Συνεπώς, η «πάλη» κατά της χρηματοπιστωτικής σφαίρας, δεν είναι δυνατόν, αφ' εαυτής να εγγυηθεί την ανατροπή του καπιταλιστικού καθεστώτος, εφόσον από μόνη της δεν αμφισβητεί την καρδιά της καπιταλιστικής εξουσίας, που βρίσκεται στην κεφαλαιακή σχέση και το αστικό κράτος. Η αντίσταση στη χρηματοπιστωτική σφαίρα είναι, πρακτικά, μια διαδικασία απο-κανονικοποίησης (απο-ατομικοποίησης), που απελευθερώνει τους ανθρώπους από τη απειλή του κινδύνου, προσφέροντάς τους περισσότερο χώρο για να «αναπνεύσουν» και να οργανώσουν τους αγώνες τους εναντίον των πολύμορφων καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας. Ωστόσο, δεν εξαλείφει, ούτε αποσυνθέτει αυτές τις τελευταίες. Υπ' αυτή την έννοια, η πάλη εναντίον της σύγχρονης χρηματοπιστωτικής σφαίρας θα πρέπει να συνδέεται με ένα γενικότερο αντικαπιταλιστικό σχέδιο το οποίο, μεταξύ των άλλων μετώπων, θα πρέπει να επιδιώξει την κατάληψη και καταστροφή του καπιταλιστικού κράτους...

Βιβλιογραφία

Crotty, J. R. (1983) "On Keynes and Capital Flight," *Journal of Economic Literature*, 21(1): 59-65.

Duménil, G. and Lévy, D. (2011) *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge (USA) and London (UK): Harvard University Press.

- Helleiner, E. (1994) *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Keynes, J. M. (1973) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Μαρξ, Κ. (1978-β) *Το Κεφάλαιο, τόμος 3ος*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1978-β) *Το Κεφάλαιο, τόμος 3ος*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Milios, J. and Sotiropoulos, D. P. (2009) *Rethinking Imperialism: A Study of Capitalist Rule*, London and New York: Palgrave Macmillan.
- Sotiropoulos, D. P., J. Milios, and S. Lapatsioras (2013, *A Political Economy of Contemporary Capitalism and its Crisis: Demystifying Finance*, London and New York: Routledge.